

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Onkreukbaarheid als gids

Lammert Jansma*

Kees Schuyt, Tussen fout en fraude. Integriteit en oneerlijk gedrag in wetenschappelijk onderzoek, Leiden: Leiden University Press, 2014, 199 pp., ISBN 978 90 8728 223 3, € 22,50.

In 2006 werd Schuyt, zo meldt de auteur in het voorwoord van *Tussen fout en fraude*, door de toenmalige president van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) gevraagd om voorzitter van het Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit (LOWI) te worden. Dit onafhankelijke orgaan werd in 2003 ingesteld en is sindsdien ondergebracht in het Trippenhuis, waar ook de KNAW is gehuisvest. Hij heeft die functie tot 2014 vervuld en zich in die jaren verdiept in het onderwerp 'wetenschappelijke integriteit', daarbij ook puttend uit wat hij in zijn loopbaan als wetenschapsman heeft 'gezien en meegemaakt' (p. 8). Het hier te bespreken boek is daar de neerslag van.

Een aanzienlijk deel ervan verscheen al eerder of werd al eens als lezing gepresenteerd (dan gaat het om – delen van – de hoofdstukken 1, 2, 3, 4 en 7). De resterende twee hoofdstukken (5 en 6) zijn nieuw, hoewel ook sommige thema's daarin al eerder in lezingen naar voren werden gebracht. Waarom deze lezingen en reeds verschenen artikelen nu, in bewerkte vorm, samengevoegd moesten worden en in boekvorm weer verschijnen, wordt niet verantwoord. Dat wekt enige verbazing, zeker wanneer de auteur aangeeft dat het boek bedoeld is als leesboek voor de academische gemeenschap. Immers leden van deze gemeenschap zijn getraind in het zoeken van literatuur. Zij moeten toch in staat geacht worden de eerder gepubliceerde artikelen te vinden.

Begonnen wordt (hoofdstuk 1) met het vaststellen wat onder wetenschappelijke integriteit moet worden verstaan. Schuyt verbindt die aan twee basisprincipes: (1) een wetenschapper mag geen onderzoeksgegevens verzinnen (*fabrication*) of manipuleren (*falsification*), (2) hij mag geen *plagiaat* plegen (in de Angelsaksische literatuur worden deze drie afgekort tot FFP). Velen menen dat fraude in de wetenschap de laatste decennia is toegenomen, maar, zo stelt Schuyt, omdat er weinig systematisch wetenschappelijk onderzoek naar is gedaan, kan er weinig met zekerheid over worden gezegd. In de wetenschappelijke praktijk is het vaststellen van frauduleus handelen ook niet gemakkelijk. De auteur onderscheidt opzettelijke fraude van slordigheid en het begaan van fouten. Fouten en slordigheden moeten worden voorkomen, maar zij zijn geen schendingen van integriteit. Het bepalen van het verschil tussen deze beide vormen van ongewenst wetenschappelijk gedrag vormt dan ook het centrale thema van dit boek.

* Dr. Lammert Gosse Jansma is socioloog en theoloog en redacteur van *Religie & Samenleving*. E-mail: f2hlgjansma@hetnet.nl.

In het tweede hoofdstuk wordt nader ingegaan op de basisprincipes en wordt aangegeven hoe de Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening tot stand kwam en in 2005 in werking trad. Schuyt stelt zich kritisch op ten aanzien van de code; hij merkt onder meer op dat de gedragsregels ten aanzien van het vaststellen van plagiaat niet helder zijn geformuleerd en ook dat een beginsel als 'zorgvuldig gedrag tussen wetenschappers onderling' zonder verdere uitwerking aanleiding zal zijn tot veel misverstand.

In het derde hoofdstuk wordt gepoogd een verklaring te vinden voor wetenschapsfraude. Is de verklaring die Diederik Stapel gaf voor zijn handelen, namelijk de toegenomen prestatie- en publicatiedruk aan de universiteiten, de oorzaak? Schuyt betwijfelt dat. Hij gelooft wel dat de prestatiedrang groter is geworden, maar ziet geen causaal verband met wetenschapsfraude. Hij komt na verkenning van een aantal sprekende gevallen tot de volgende – voorlopige – verklaring waarin vier factoren in samenhang een rol spelen: te grote ambitie bij de onderzoeker, gebrek aan supervisie bij de directe begeleiders, daarbij ook een gebrekkige controle van het sociale systeem (bijvoorbeeld het 'peer review'-systeem faalt) en tot slot het negeren van eerdere signalen. Als – marginale – ambitieuze personen merken dat zij zich kunnen onttrekken aan supervisie en als dan ook het wetenschappelijk controlesysteem steken laat vallen en fraude niet wordt opgemerkt, zullen zij doorgaan met hun riskante praktijken.

Hoofdstuk 4 is enigszins een intermezzo. De te volgen procedure voor klachten komt aan de orde en daarbij worden ook problemen als anonimiteit en openbaarheid besproken en worden enkele zaken die door het LOWI zijn behandeld, weergegeven.

Plagiaat wordt uitvoerig besproken in hoofdstuk 5. Dat plagiaat niet mag, is bekend, maar wanneer is er duidelijk sprake van? Dat letterlijke overschrijving van grote tekstdelen zonder bronvermelding ongeoorloofd wangedrag is, lijkt geen twijfel. Maar enkele, kleine verdwaalde zinnestelsels, of slordige citaten? Steeds moet volgens Schuyt gekeken worden naar omvang, vorm, frequentie en intentie. Een ongefundeerde beschuldiging kan veel kwaad doen, dus er moet voorzichtig gehandeld worden. Schuyt gaat ook in op zelfplagiaat. Hij is niet tegen hergebruik van publicaties. Hoe vaak immers wordt een wetenschapper gevraagd zijn werk voor een ander publiek – in bewerkte vorm – nog eens te presenteren? De regel bij hergebruik van eerdere publicaties is simpelweg zulks helder en duidelijk te vermelden. Dat heeft hij ook bij dit boek gedaan, zoals hierboven aangegeven. Schuyt meent dat meldingen van plagiaat niet anoniem hoeven te geschieden, maar pleit daarbij wel voor een klokkenluidersregeling om de melder te beschermen: de naam van de klager is wel bekend bij het bestuur van een instelling en dat beslist of en waarom de naam van de klager al of niet onbekend dient te blijven.

In het zesde hoofdstuk wordt een aantal veel gestelde vragen aan de orde gesteld, zoals: wie mag klagen (in principe iedereen), bij welke instantie (in eerste instantie het College van Bestuur), waarover (de drie hoofdzonden: FFP, het niet vermelden van coauteurs), en of wetenschappelijk wangedrag verjaart (ja, na tien jaar). Bij veel klachten wordt geen goed onderscheid gemaakt tussen slecht onderzoek en niet integer gedrag. Schuyt gaat daarom nog eens en wat dieper in op het onderscheid tussen fouten en slordigheden (*sloppy science*), en kwestieuze onderzoekspraktijken

en schending van de integriteit. Bij schending gaat het in eerste instantie om FFP, maar Schuyt noemt ook het niet erkennen van coauteurschap, het niet vermelden van commerciële belangen/belangenverstrengeling en het niet vragen om toestemming aan patiënten/respondenten om gegevens over hen te gebruiken of te verzamelen. Slordige wetenschap hoort niet plaats te vinden, maar er hoeft geen opzet in het spel te zijn. Bij herhaald voorkomen ervan en in de context van andere tekortkomingen wordt de vraag naar integriteit relevant. Wel moet dan steeds worden nagegaan wat in het desbetreffende vakgebied geoorloofd wordt geacht.

Ten slotte (hoofdstuk 7) wordt de vraag beantwoord of integriteit te leren valt. Wetenschappers zijn goed in het beoordelen van wetenschappelijk werk, immers wetenschap is een systeem van voortgaande bijstelling van theorieën en inzichten. Wetenschap heeft dan ook een zelfregulerend vermogen: wetenschappers letten op de wetenschappelijke kwaliteit, dat is hun vak, maar in opletten op frauduleus handelen zijn ze niet getraind. Hoe moet dat laatste tot stand worden gebracht? In het onderwijs zal voor wetenschappelijke integriteit aandacht moeten zijn, in de eerste jaren is basiskennis voldoende, aangevuld met wetenschapsfilosofie/-ethiek. Voor onderzoekers zullen extra lessen nodig zijn in wetenschapsethiek, waarbij vooral aandacht is voor – misbruik – door geavanceerde onderzoekstechnieken. Verder wijst Schuyt op voorbeeldgedrag van en begeleiding door mentoren, en noemt hij verplichte literatuur over wetenschappelijke integriteit. Sommigen pleiten ook voor een beroepseed of een online cursus integriteit, maar het effect daarvan is onduidelijk en Schuyt heeft daarom enige bedenkingen.

Zoals uit het voorgaande mag zijn gebleken, worden in dit boek belangrijke thema's betreffende wetenschappelijke integriteit aan de orde gesteld. De academische gemeenschap, waarop Schuyt zich heeft willen richten, heeft relevante informatie en meer dan voldoende stof tot nadenken gekregen. Nu zou tegengeworpen kunnen worden dat het voor een deel om al eerder gepresenteerd materiaal gaat, maar een kniesoor die daar op let, gezien het feit dat er nu een breed en helder overzicht van de problemen rond wetenschappelijke integriteit wordt geboden.

Wel moet gezegd worden dat het boek toch een bundel opstellen is gebleven. In verschillende hoofdstukken kan de lezer eenzelfde thema aantreffen; niet alle overlappingen zijn uitgefilterd. Maar ook een ander redactioneel probleem komt voor. Waar dat wel verwacht mocht worden, worden soms thema's in een bepaald hoofdstuk niet in verband gebracht met verwante thema's in een ander hoofdstuk. Zo wordt in hoofdstuk 7, waar aangegeven wordt op welke wijze in het onderwijs aandacht aan wetenschappelijke integriteit zou moeten worden geschonken, niet verwezen naar de theorie over de oorzaken van wetenschapsfraude (in hoofdstuk 3). Het had, lijkt mij, voor de hand gelegen om juist bij die aanbevelingen aan te geven dat zij bedoeld zijn om de in de theorie aangeduide factoren tegen te gaan.

Een ander punt van kritiek is de wijze waarop Schuyt meent dat onderzoek in opdracht gevrijwaard kan blijven van invloed van de opdrachtgever. Zijn oplossing is dat er van tevoren goede afspraken moeten worden gemaakt tussen onderzoeker en opdrachtgever over publicatie en de resultaten van het onderzoek. Deze oplossing kan werken bij een universitaire onderzoeker die voor een opdrachtgever onderzoek doet, maar of ook dan de invloed van kapitaalkrachtige opdrachtgevers

altijd afwezig zal zijn, betwijfel ik. Nog sterker is die twijfel wanneer overheidsinstanties en ook universiteiten gebruikmaken van externe – commerciële – onderzoeksbureaus. Dan is eerder van belang wat stilzwijgend wordt afgesproken, dan wat is vastgelegd. Het is bekend dat, om geen toekomstige onderzoeksopdrachten mis te lopen, dergelijke bureaus bereid zijn bij de presentatie van de onderzoeksresultaten de opdrachtgever ter wille te zijn. Naar mijn smaak had de auteur hier wel een extra paragraaf aan mogen wijden.

Ten slotte nog een opmerking over de samenstelling van het LOWI. Schuyt werd door de president van de KNAW gevraagd om het LOWI voor te zitten. Deze vorm van benoeming bevreemdt enigszins. Was er geen ‘selectie- of benoemingsprocedure’? Wordt men lid van een dergelijk orgaan via persoonlijke netwerken? Enig inzicht in hoe de bemensing van een dergelijk orgaan tot stand komt, hoe (en of) er wordt gescreend, zou op zijn plaats geweest zijn. Immers, ook hier geldt: *Quis custodiet ipsos custodes?*

Mijn oordeel samenvattend moet ik, een paar kritische opmerkingen en wensen daargelaten, stellen dat het boek van Schuyt een prima overzicht is van de problemen rond wetenschappelijke integriteit en een waardevolle bijdrage aan het debat.